
NEIŠLIKUSI VAIŽGANTO PJESĖ

Ilona Čiužauskaitė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius, Lietuva

Vaižganto nuopelnai lietuvių dramaturgijai nėra dideli nei kūrinių gausa, nei jų menine verte. Šiame kūrybos bare Vaižgantas reiškėsi kaip komedijų ir buitinių pjesių autorius, rašęs jas 1896–1913 m. Žvelgiant į jo darbų visumą – prozą, publicistiką, literatūros istoriografiją, kritiką, epistolografiją – dramaturginė jos dalis gerokai menkesnė. Nėra joje ir ryškesnės raidos, didesnių žanrinės raiškos pokyčių. Vaižganto scenos veikalai nedidelės apimties, neišplėtotų siužetų ir konfliktų, primenantys dramine forma aprašytas buitines situacijas ir vadintini, kaip juos ir vadino pats autorius, greičiau scenos vaizdais nei dramomis.

Dramos žanro Vaižgantas ėmėsi veikiau visuomeninės pareigos skatinamas negu kūrybinio pašaukimo inspiruojamas. Pjeses jis rašė pirmiausia atsiliepdamas į tuo metu atsirandančio mėgėjiško lietuvių teatro repertuarinius poreikius. Matyt, todėl drama Vaižgantui liko periferiniu žanru, be to, minties ir žodžio koncentracijos reikalaujanti dramoms forma nebuvo artima jo spontaniškai prigimčiai, sodriam ekspresyviai menininko stiliui.

Vaižgantas savo scenos kūrinius skyrė skaitymui, o ne vaidinimui. „Sceniškųjų vaizdelių“ (1907) pratarmėje jis rašė: „Mano rašalėliai – tai paprasti tendentiškai moralizuojantys, užtat neartistiški straipsneliai-korespondencijos apie tikrus vienur kitur įvykusius atsitikimus. Kurie ne kurie jų įgavo „scenišką“ išvaizdą vien dėl to, kad skaitytojui nebūtų taip nuobodus iškoneveikimas kvailių arba nuodėmingų atsitikimų. [...] Skaitant jie savo tikslą, rodos, šiek tiek išpildo; bet scenoje (mėginta pritaikinti) visiškai nenusiduoda; klausytojų neužganėdina, nes autorius į scenos ir mūsų artistų reikalavimus neatsižvelgdamas, scenai jų neskyrė“¹.

Vis dėlto, kad ir grindžiami, kaip sakė V. Mykolaitis-Putinas, tezinu mąstymu, kuris užkerta kelią savaiminei charakterio plėtotei², tebūdami to meto gyvenimo dokumentu³, Vaižganto scenos vaizdai patraukia skaitytoją pasakojimo ekspresija, vaižgantiška stilistine raiška, šmaikščiomis anekdotinėmis situacijomis, gyvais personažais. Jo sukurti veikėjų tipai – kaimo žydo, kaimo siuvėjo, mergaitės,

¹ Vaižgantas, Sceniškieji vaizdeliai, Peterburgas, 1907, p. 3.

² V. Mykolaitis, *Naujoji lietuvių literatūra*, Kaunas, 1936, p. 121.

³ J. Ambrazevičius, *Vaižgantas*, Kaunas, 1933, p. 121.

kurią apvilia turtingas bernas, – dažni ir įprasti ano meto lietuvių dramaturgijoje. Pasaulis, kuriame jie veikia, poliškas ir apčiuopiamai konkretus. Idėjų ir veikėjų charakterių aspektu Vaižganto dramatinė kūryba prisišlieja prie pradinių lietuvių dramaturgijos laikotarpiu kurtų pjesių. Išsiskiria ji tik savo stilistine raiška. J. Lankučio pastebėjimu, Vaižganto „komediniai dialogai ir monologai žavi liaudišku žaismingumu, vidine šiluma, kunkuliuojančiu temperamentu ir lyriniu švelnumu. Jie taip pat realistiški, bet ne tokie šiurkštūs ir subuitinti kaip Žemaitės, o labiau rafinuoti, stilizuoti, su tam tikra scenine elegancija“⁴.

Negausią Vaižganto dramatinę kūrybą turėjo papildyti XX a. pradžioje parašyta neišlikusi jo pjesė. Vilniaus universiteto Rankraščių skyriuje saugomas žinomo teologo, Rytų apeigų vyskupo Prano Būčio (1872–1951) rašytas (datuotas 1903 02 18) laiškas Vaižgantui (F1-E 116). Iš jo matyti, kad kalbamu metu Vaižgantas buvo parašęs keturveiksmę pjesę ir įteikęs ją vertinti P. Būčiui, tada profesoriavusiam Peterburgo dvasinėje akademijoje. Šiame laiške užsimenama, jog parašytoji pjesė buvo išsiųsta ir Aleksandru Dambrauskui (1860–1938), tuo metu gyvenusiam ir dirbusiam Peterburge, bei teisininkui Andriui Dubinskui (1868–1945), dirbusiam Peterburgo senate. Deja, abiejų pastarųjų rašytinių atsiliepimų apie Vaižganto pjesę nepavyko rasti. Galbūt savo pastabas Vaižgantui jie perdavė žodžiu.

Be P. Būčio laiško, pateikiančio nemažai duomenų apie neišlikusią Vaižganto pjesę, bandant ją rekonstruoti, galima pasiremti 1905 m. paskelbta Vaižganto drama „Namai-pragarai“, kuri savo turiniu ir problematika panėsi į neišlikusiąją.

Recenzinio pobūdžio P. Būčio laiške Vaižganto pjesės pavadinimas nenurodomas. Vis dėlto galima manyti, kad ši pjesė vadinosi „Namai-pragarai“. 1904 m. spalio 9 d. laiške A. Dambrauskui Vaižgantas rašo: „Susimislijau kitaip: „Namai pragarai“ tokią, kokia buvo ar truputį taisyta, kartu su Pr. B. kritika teikitės tuojau man prisiųsti: ji man reikalinga“⁵. Tokį pjesės pavadinimą galėtų patvirtinti ta aplinkybė, kad tarp jos ir publikuotosios dramos „Namai-pragarai“, kurią A. Jakštas laikė geriausiu Vaižganto scenos veikalu⁶, yra nemažai panašumų. Abiejose veikia tie patys personažai, iki tam tikros ribos siužetas plėtojamas ta pačia kryptimi. Pagrindinis šių dramų skirtumas tas, kad neišlikusioje dramoje veiksmas iš kaimo persikelia į miestą. Pakinta ir konflikto pobūdis: pirmosios dramos kolizija grindžiama tėvų ir vaikų santykiais, pagrindinio veikėjo Gabrio noru greitai ir lengvai praturtėti, paneigiant savo valstietišką prigimtį. Ištikimybė žemei ir tvirtai moralei, neprieštaraujantį kaimo nusistovėjusioms elgesio normoms, yra tos pagrindinės nuostatos, kurių privalo laikytis pirmosios dramos veikėjai. Paneigiantys šias nuostatas susilaukia griežčiausio pasmerkimo – jų išsižada tėvai. Antrojoje dramoje išryškėja sudėtingesnis Gabrio charakteris. Jis – ne tik sūnus palaidūnas, palikęs tėvų žemę ir pasirinkęs kitoki gyvenimą, bet ir sūnus paklydėlis, kuris grįžta į tėvų namus pasirengęs atgailauti ir prašyti atleidimo.

Neišlikusioji Vaižganto pjesė susideda iš keturių veiksmų. Pagrindiniai jos veikėjai: ūkininkas Taučius, jo sūnūs Gabrielius (Gabrys) ir Vytautas, ponai Kapuga ir Kaluška, Taučių tarnaitė Barbė, kurią suvedžioja Gabrielius.

⁴ J. Lankutis, *Lietuvių dramaturgijos raida*, Vilnius, 1979, p. 83.

⁵ Vaižganto laiškas A. Dambrauskui, *VU Rankraščių skyrius*, F 1, E 118.

⁶ A. Jakštas, *Mūsų naujoji prozos literatūra (1904–1923)*, Kaunas, 1923, p. 32.

Pirmasis pjesės veiksmas vyksta Taučių seklyčioje. Gabrys, grįžęs į namus su savo sėbrais Kapuga ir Kaluška, jų padedamas, tikisi išvilioti pinigų iš tėvo. Šikart Taučius nepasiduoda. Gabrys oriai pareiškia paliksiąs namus ir vyksiąs į miestą. Tuo metu pasirodo Barbė, meilumu bandanti permaldauti įpykusį Gabrį. Šis paniekina ją sakydamas, kad ji neverta net šliurės. Augant veiksmo įtampai, Barbė, pasijutusi įžeista, griebiasi paskutinio kozirio ir pasisako besilaukianti jo vaiko. Gabrio įniršis tampa nevaldomas: „Gal tokią jau kalę pagimdysi kaip ir tu“. Panašiai atsimoka ir Barbė siųsdama Gabrieliui prakeikimą: „Tėgul tau, velnio vaike, bus ant tavo prakeikimo mano smertis ir dūšios pražuvimas!“ Pjesės vertintojui P. Būčiui pirmojo veiksmo siužetas pasirodė pernelyg išstėtas, paremtas daugiau žodžiu, o ne veiksmu. Jis išvelgė ryškų neatitikimą tarp veikėjų kalbėjimo tempo ir jų sakomų minčių.

Antrasis veiksmas vyksta Gabrieliaus brolio Vytauto namuose. Vytautas apeliuoja į Gabrio sąžinę ir primena jam pareigą perimti tėvų ūkį. Tačiau Vytauto siekis pakeisti brolio gyvenimą nepasiteisina. Iš judviejų dialogo paaiškėja, kad Gabrielius verčiasi kontrabanda, yra susidėjęs su abejotinos reputacijos žmonėmis ir siekia bet kokiais būdais išgauti kuo daugiau pinigų iš savo tėvo ir brolio. P. Būčio laiškas-recenzija leidžia manyti, kad Vytauto charakteris Vaižgantui pradžiai pavyko negu neigiamų veikėjų portretai. Vytautas recenzentui pasirodęs per daug statiškas, gyvenimo tiesos ir prasmės ieškantis tik knygose, mintis dėstantis kruopščiai apgalvotais ir logiškais sakiniais.

Trečiasis pjesės veiksmas, P. Būčio teigimu, labiausiai nevykęs. Įvykiai nėra priežastingai susiję. Gabrielius gyvena mieste ir dirba fabrike. Iš recenzijos matyti, kad pjesės autorius žiūrovą ir skaitytoją jau rengė artėjančiam Gabrio atsivertimui. Tik, pasak recenzento, šio atsivertimo motyvacija nebuvo įtikinama. Gabrio noras pasikeisti buvęs daugiau išorinis, nulemtas gyvenimo aplinkybių, o ne padiktuotas jo širdies ir vidinio apsisprendimo: „Jis (Gabrys) išklydo dėl to, kad širdies visame klausė, jis ir atsiversti tik tuomet tegal, kad jo širdį atsitikimai pertikrins“. Vaižganto siekimas kurti Gabrio charakterį taip, kad jo pasikeitimas bendraujant su daug niekingesniais nei jis žmonėmis būtų motyvuotas, P. Būčio nuomone, yra teisingas, tačiau neišplėtotas.

Ketvirtasis pjesės veiksmas vėl vyksta kaime. Iš recenzijos aiškėja, kad veiksmo pradžioje Vaižgantas pateikė žaismingą Vytauto ir kaimo merginų sceną. Vytautas kartu su merginomis traukia į kaimo laukus, aplenkdamas karčemą. Tačiau, recenzento nuomone, šis epizodas daugiau tinka ne vaidinti, o skaityti, nes kaimo idilė sunku būtų perkelti į teatrinę sceną. Toks epizodas P. Būčiui atrodo per daug atsijęs nuo pagrindinės dramos minties ir gerokai tendencingas: „Juo epizodas buvo pilnesnis tendencijos, tuo labiau jis gadina artistiškąją vertę dailaus veikalo“. P. Būčys įsitikinęs, kad „tendentiški veikalai dailoje nebūtų taip peikiami, jei jų autoriai savo tendenciją būtų įdėję į didžiąją veikalo mislį; ale jie savo siekius reiškė epizoduose, gadinančiuose harmoniją“.

Trečiajame dramos veiksmo prasidėjęs Gabrio atsivertimas ketvirtajame nepasiekia laukiamos įtaigos. Gabrio ryžtas atsiprašyti tėvų čia pat subliūkšta, kai jis pamato kaimo merginų būrį ir pradeda su jomis išdykauoti.

Aptariamąją Vaižganto pjesę P. Būčys lygino su Keturakio komedija „Amerika pirtyje“ ir ją laikė vienu iš geresnių to meto lietuvių dramaturgijos kūrinių,

nors ir nurodė nemažai jos trūkumų. Pavyzdžiui, jo manymu, sūnaus paklydėlio sugrįžimas atrodytų labiau motyvuotas, jei Gabrio tėvai būtų gavę sūnaus atsiprašymo laišką. Tačiau vargu ar P. Būčio siūloma pjesės pabaiga, kai Gabriį randa negyvą pakeliui į namus, būtų logiška, žvelgiant į kūrinio visumą.

Iš laiško-recenzijos aiškėja ir paties P. Būčio kritinės nuostatos vertinant literatūros veikalus. Pirmenybę jis teikia ne dieviškajam įkvėpimui, kuriuo pasikliaunantys autoriai užmiršta tobulinti savo kūrinius, o nuolatiniam, didelio atsidavimo reikalaujančiam darbui: „Negenijai ir genijai pradžioje turi daug daug dirbti, kol išdabina savo veikalą“.

P. Būčys paliko teisę pačiam Vaižgantui spręsti, kiek ir kaip taisyti pjesę, atsižvelgti į jo pastabas ir siūlymus ar ne: „Žioplai būčiau, kad reikalaučiau nuo autoriaus paklusybės. Nuomonę pasakyti pasakau, ale prisakymų neišduodu ir meldžiu nemislyti būk mano projektai – prisakymai. Da man baugu, kad, išreikšdamas savo nuomonę, aš rasi tesirūpinau neužgauti autoriaus ir tos tėviškos meilės, kuria rašytojai myli savo veikalus“.

Iš Vaižganto laiško, rašyto A. Dambrauskui 1902 m. gruodžio 28 d., galima manyti, kad Vaižgantas buvo linkęs pjesę taisyti: „[...] pamėginsiu perdirbti, kaip jūs trys (P. Būčys, A. Dambrauskas, A. Dubinskas) sakote. Su keletu dalykų nesutinku, bet apie tai paskui. Tuo tarpu tiek tereikia žinoti, kas ir parašyta yra, juog mano makaulėje buvo susikrovus ne vientisas dalykas, bet trilinkas, arba geriaus – atskiri vaizdeliai, par excellence, su kitomis ypatomis. Jei būčiau užbaigęs visus 5 vaizdelius, ypatų būtų atsiradę į 40, o tai jau ir parodo, juog ne dramą ar kitkas rašyta. Dabar pamėginsiu padaryti komediją, pirmą vaizdelį apleidęs“⁷.

Kodėl Vaižgantas neišsaugojo didžiausio savo draminio kūrinio, galima tik spėlioti. Galbūt nenorėjo jo perdarinėti, gal pats matė jo meninius trūkumus, kurie atrodė sunkiai pataisomi, o gal ir dėl to, kad visada buvo per daug kritiškas savo literatūriniais darbais. Pats rašęs realistines buitines pjeses, Vaižgantas vis dėlto pasisakė už tokią dramą, kur daugiau veiksmo, o ne paskojimo, kur vyrauja ne gyvenimo fotografavimas, o kūrėjo išmonė: „Taigi, ponai dramaturgai! Susimildami, nesivaržykite „tikrybe“, nežiūrėkite, kas „tikrai“ yra buvę, ką esate matę! Bet stenkitės gudriai pameluoti, kad būtų įdomu, ne šabloniška; gana, kad bus melo galai pasikavoję, kad bus į tiesą panašu. Juk tai tveryba iš nebūta – būta, o ne tardytojo aprašymai“⁸.

Apibendrinant galima teigti, kad XX a. pradžioje Vaižgantas buvo parašęs keturveiksmę dramą, kuri laikytina 1905 m. publikuotos jo dramos „Namai-pragarai“ prototipu. Socialine-psichologine problematika Vaižganto dramoms vieta – greta nusistovėjusių literatūrinių konvencijų kūrinių, antra vertus, joje išryškėja autoriaus bandymas dramine forma atskleisti žmogaus dvasinio pasaulio pokyčius, kurti charakterių priešpriešomis grindžiamą konfliktą. Šalia vietinės reikšmės temų ir motyvų (socialinės ir moralinės aktualijos, buitinis koloritas), dramoje iškilė universalesnis dalykas – veikėjo moralinio atsivertimo tema.

Gauta 2003 01 30

⁷ Vaižganto laiškas A. Dambrauskui, *VU Rankraščių skyrius*, F 1, E 118.

⁸ Vaižgantas, *Iš tamsos į šviesą, Viltis*, 1914, Nr. 8.

Ilona Čiužauskaitė

VAIŽGANTAS' PLAY THAT NOT SURVIVED

S u m m a r y

Following a review of letters by P. Bučys, the article presents an attempt to restore one of Vaižgantas' plays written in the beginning of the 20th century, which unfortunately has not survived. It seems to have been a play in four acts and is considered as a prototype of the drama "Home is Hell" ("Namai-pragarai") published in 1905. The play, by the scale of social-psychological problems, is on one hand close to the literary conventions of the time, but on the other hand it shows the authors's attempt to reveal in a dramatic form changes in the emotional world of a son-libertine.